УДК 94

Э.Г. Сәйфетдинова

АЛТЫН УРДА ПРИНЦЕССАСЫ ТУЛЫНБАЙ ЭЗЛӘРЕ БУЙЛАП

В статье рассматривается история брачного союза между мамлюкским султаном Мухаммадом ан-Насиром и княжной чингзидского рода Тулунбай и дальнейшая ее судьбе в мамлюкском Египте. Вопрос о политическом значении династических связей мамлюкских и золотоордынских правителей остается недостаточно изученным. Этот династический брак являлся скорее политическим актом с целью укрепления влияния одной страны на другую. В статье раскрываются основные моменты заключения этого брака и причины его распада согласно сведениям средневековых арабских летописей.

Ключевые слова: история, Золотая Орда, Египет, брачный союз, ан-Насир, Тулунбай.

Алтын Урда тарихында берничә династия никах белән бәйләнә. Алар арасында иң тантаналысы һәм серлесе мәмлүкләр солтаны ән-Насыйр һәм Алтын Урда кенәзе кызы Толынбай (Тулыбай) никахы була. Мисыр мәмлүкләре белән Алтын Урда арасында дипломатик мөнәсәбәтләр Алтын Урда белән Бәркә хан идарәлек иткәндә башлана. Мисыр белән ул вакытта төрки Барлы нәселеннән чыккан Бәйбарс исемле солтан хакимлек итә [Мохи ад-дин Албуллах…, с. 3].

Алтын Урда белән Үзбәк хан идарәлеге вакытында бу ике дәүләт арасындагы элемтәләр дипломатик яктан да, мәдәният өлкәсендә дә көчәя төшә. Мисырдан Алтын Урдага ислам белеме таратырга голәмәләр килсә, Алтын Урда кешеләре Мисырга белем алырга баралар. Үзара мөнәсәбәтләрне тагын да ныгыту өчен Алтын Урда әмирләре (аерым алганда Котлыг Тимер) үз ханнарына күрше дәүләтләр белән никах элемтәләре урнаштырырга тәкъдим итәләр. Әмма Үзбәк хан бу адымны тиз генә хәл итми, һәм шундый тәкъдимны Мисыр ягы үзе күтәрә. 1316 елда мәмлүкләр солтаны ән-Насыйр Чыңгызханнар нәселеннән булган кайсы да булса бер кенәзнең кызын кодаларга Үзбәк ханга вәкил җибәрә. Алтын Урда ханы Үзбәк һәм илнең идарәче элитасы башта бу тәкъдимне кире кагалар, әмма, солтанның бүләкләрен алгач, ризалашалар һәм «1 000 000 динар, 1000 ат һәм тулысынча коралландырылган 1000 сугышчы» күләмендәге калым сорыйлар, шулай ук кәләшне озатканда аның белән бергә әмирләр һәм аларның хатыннары катнашында зур тантана оештырылырга тиешлеген дә белдерәләр [Тизенгаузен, с. 517]. Бу дәрәҗәдәге үк таләпләрне ишеткәч, мәмлүкләр солтаны ән-Насыйр кодалашудан баш

тарта һәм Алтын Урда илчеләре белән очрашканда бу хакта бүтән сүз кузгатмый.

Үзбәк хан Мисыр илчеләре белән бер очрашуында солтанга кенәз кызын бирергә ризалыгын белдерә һәм, шунда ук, сәүдәгәрләрен чакырып алып, алардан бурычка 20 000 динар ала. Тагын 7000 динарны илче Утуҗи Алтын Урданың күренекле шәхесләренә мәҗлес оештыру өчен ала. Кәләш итеп Тулынбай (Чынгызханның улы Җүчи, аның улы Чимбай, Чимбайның улы Хинду, аның улы Яку, аның улы Тукаҗиның кызы Дулынба һәм Тулыбай) билгеләнә [Тизенгаузен, с. 438–439]. Тулынбайның шәҗәрә чылбырын өйрәнүдән без шундый нәтиҗәгә килдек: ул Үзбәк ханның туганының кызы түгел, ә аның ике туганының кызы була. Аның әтисе – Үзбәк хан әтисенең ир туганы. Токты идарәлеге чорында ул җәзалап үтерелә, ә аның гаиләсе һәм милке Токтының ир туганы Бурлукка бирелә, шуңа күрә кайбер галимнәр Тулынбайны Бурлук кызы дип белдерәләр [Сабитов].

Туй тантанасына алар 1319 елның көзендә юнәләләр, әмма һава торышы яхшырганчы Константинополь хакиме Ласкарис янында тоткарланырга мәҗбүр булалар. Мисыр җиренә 1320 елның май аенда гына барып җитәләр. Тулынбай Мисыр шәһәре Александриягә үз даирәсендәге 400 кеше белән килеп төшә. Корабльдән Тулынбайны алтынсу йөгертелгән арба чатырга күчереп утырталар һәм Каирдагы солтан замогына китерәләр. Анда аңа солтан, гарәп тарихчысы ән-Нувәйри сүзләренә караганда, үзе уйлап, мөселман дәүләтендә әлегә кадәр тиңе булмаган чатыр төзеткән була [Тизенгаузен. с. 438–439]. Шул ук көнне никах килешүе төзелә, бик зур мәҗлес оештырыла һәм бүләкләр таратыла.

«Шул ук төнне ул аның белән никахка керә, әмма кызны ошатмый», – дип яза гарәп елъязмачысы әл-Мәкризи [ал-Макризи, с. 366]. Солтан иртүк торып Мисырның көньягындагы Сәгыйдкә китә. Солтанны бу адымга китергән сәбәп аңлашылмый, монда, мөгаен, ән-Насыйр солтанның Тогай исемле беренче хатыны үз ролен уйнаган булса кирәк.

Тулынбай ән-Насыйр солтан белән 8 ел яши һәм алар никахны өзәләр. Үзбәк хан биләмәләреннән әмир силахдар Сәйфетдин белән килгән Тулынбия хатын 1328 елның 6 сентябрендә солтан белән Миңлебуга никахы турында килешү төзи. Яңа никахка керү вакыты җиткәч, 1328 елның 14 сентябрендә солтан Миңлебугага өйләнә. Әмма бу никах озын гомерле булмый. Миңлебуга өч елдан, 1331 елда вафат була. Йола-гадәтләр буенча ирдән аерылган хатын никахсыз яши алмый, шуңа күрә Тулынбайны әмир Сусунга кияүгә бирәләр (аның туганы Кусун Мисырга Тулынбайның туй процессиясе составында килеп, югары дәрәҗәләр яулап өлгергән була).

Әмир Сусун вафатыннан өч ел үткәч, Тулынбайны солтанның наместнигы Аргун улы Гомәргә кияүгә бирәләр һәм ул аның белән гомеренең соңгы

көннәренәчә яши. Аргун Мисырның хакимлек итүче даирәсе төркемендә Александриядә Тулынбай процессиясен каршы алуда катнашкан була, шуңа күрә кенәз кызын яхшы белә. Шунысы гаҗәп, Тулынбай берничә мәртәбә никахта булып та, бала тапмый (күрәсең, ул бала тудыруга сәләтсез була). 1335 елда Үзбәк хан Алтын Урдадан Мисырга илчеләр җибәрә, ул ән-Насыйр солтанны кызы Тулынбайны аеруда гаепли, аны кире үз иленә кайтаруын таләп итә. Ән-Насыйр солтан аңа, Тулынбай вафат булды, дигән хәбәрне һәм Үзбәк ханга бүләкләрен җибәрә. Мондый җавап солтанның Алтын Урда белән мөнәсәбәтләрне катлауландырырга теләмәве беләнме, әллә Тулынбайның үзенең Алтын Урдага кире кайтасы килмәүдән бирелгәнме – билгеле түгел. 1939 елда Алтын Урдадан Мисырга тагын илчеләр килә, бу юлы алар ән-Насыйр солтаннан, Үзбәк ханга никахлашу өчен, кызын сорыйлар, мондый бәйләнеш ике ил арасында алга таба туганлык һәм дуслыкны ныгытырга ярдәм итәр дип уйлыйлар. Солтан аларның да үзе кебек гамәл кылу ниятен аңлап ала. Берничә көннән ул ханның илчеләрен үзенә чакырып китерә, һәркайсына чапан бүләк итә һәм шундый җавап яза: «Минем кызларым әле кечкенәләр, аларның иң өлкәненә дә алты гына яшь әле; никах яше җитүгә, Бөек Аллаһ кушкан булса, без аны киендереп аның (Үзбәкнең) ихтыярына җибәрәчәкбез». 1341 елда – ән-Насыйр, ә 1342 елда Үзбәк хан вафат булмаса, Тулынбай белән бәйле тарихи вакыйгалар ничек дәвам иткән булыр иде икән?..

Тулынбай үзе 1364 елның 20 гыйнварында вафат була, моны Каһирәдә сакланган кабер ташы дәлилли. Профессор Мерен сүзләренә караганда, бу һәйкәл, Тулынбай үзе исән чакта әйтеп калдырганча, мәрмәрдән эшләнгән [Melanges…]. Ул әл-Бәкри капкасы артына, ән-Насыйр солтанның беренче хатыны Тогай гыйбадәтханә янәшәсенә җирләнгән. Шулай итеп, Тулынбай Каһирәдә шактый озак еллар яши, аның заманында Мисырда да, Алтын Урдада да хакимнәр күп алышына.

Тулынбайның язмышы турындагы мәсьәлә ачык кала, аның мәмлүкләр Мисырындагы тормышы тәфсилләбрәк өйрәнүне көтә. Әмма Тулынбайның югары һәм хөрмәткә ия статусы аның «хонд» титулын йөртүе белән дә дәлилләнә, фарсы теленә тәрҗемә иткәндә ул бикә (байбикә) дигәнне белдерә (мәмлүкләр солтаны хатыннарын шулай атаганнар).

Әдәбият

ал-Макризи. Китаб ас-сулук ли магрифат дувал ал-мамлюк. Каир, 1936. Т. 3. 566 с.

Мохи ад-дин Абдуллах бин Абд аз-захир бин Нишван ал-Хазами ал- Масри. Ар-рауда аз-захир фи сира ал-малик аз-Захир. Ар-Рияд, 1976. С. 3

Сайфетдинова Э.Г., Гамаль Абдель Рехем И.Х. Династический брак мамлюкского султана Египта ан-Насира и царевны Тулунбай по данным

средневековых арабских летописей // Zolotoordynskoe Obozrenie=Golden Horde Review, Vol.5, no.2 2017. pp. 116-125 DOI: 10.22378/2313-6197.2017-5-1.116-125

Сабитов Ж.М. Улусы джучидов в 1242–1266 годах // https://www.proza.ru/2012/03/20/1068

Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских. СПб., 1884. 564 с.

Mélanges asiatiques, tirés du Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersburg. T. I–XVI. St.-Pbg., 1852–1892.

Сәйфетдинова Эльмира Гаделҗан кызы,
тарих фәннәре кандидаты,
ТР ФА Ш. Мәрҗани исемендәге Тарих институтының
М.Г. Госманов исемендәге Алтын Урда һәм татар ханнарын
тикшеренү үзәге өлкән фәнни хезмәткәре